

De zin rondt zich af in haar knie

Anneke Reitsma

Van der Graft: 'Lijfeigen. Liefdespoëzie 1942-2002', De Prom, Amsterdam/
Antwerpen - € 14,95

Willem Barnard: 'Anno Domini. Dagboeken 1978-1992', De Prom, Amsterdam
Antwerpen - € 21,50

In de bundel 'Verzameld Vertoog' (1989) staat een hartverwarmende beschouwing over het huwelijk, iets wat destijds (het oorspronkelijke stuk dateert uit 1957) ook al een weinig gebruikelijke onderwerpskeuze was. Guillaume van der Graft schrijft daar: 'Wie met lust en opgewektheid is gehuwd, die weet dat vorm en inhoud, lichaam en ziel niet zijn te scheiden. Het is alles één. De hand die koel en sterk even liefkoost, niet dralend en niet aarzelend (...); de naam die reeds tienduizend maal is uitgesproken en die even oneindig bloeit als een boom; het lichaam dat men zo volledig kennen leert (...); het verleden van wie weet welke verre bron vandaan dat ingebracht werd in de bedding van uw eigen leven - en de toekomst (...). En er is zoveel verleden en toekomst dat ieder heden en elke eeuwigheid er boordevol van is.'

Kennelijk voelt Van der Graft zelf ook wel dat een 'vertoog' misschien niet de juiste vorm is voor een dergelijke apologie, want even later doet hij een beroep op een ergens in zijn dagboek neergekrabbeld gedicht: 1

*Haar lendenen weten meer van
de wendingen in het heelal
dan wijsgeren met hun leer van
de hegemonie van 't getal.*

*En zeker zal zij meer weten
dan ik en de poëzie,
zij valt niet met woorden te meten,
de zin rondt zich af in haar knie.*

Trouwe lezers weten natuurlijk dat de hier aangesproken vrouw zich als Kathinka een vaste positie heeft verworven in Van der Grafts poëzie. Wat Tineke is voor Leo Vroman, was 'Tinka' voor Van der Graft. Zelfs het zo verleidelijk voorgestelde hemelse Jeruzalem is hem weinig waard zonder haar aanwezigheid: *Wie zegt dat dáár een engel woont / die haar beminde trekken toont, / haar oogopslag heeft en haar stem'. 2*

In de dagboekselectie 'Anno Domini' staan verschillende passages die een navrante illustratie vormen van Barnards sacramentele huwelijksopvatting en bijbehorende trouw. Vanzelfsprekend blijkt dit niet te zijn geweest. Zo noteert hij, op 20 april 1986: 'Cobie is overleden. Er is niemand met wie ik erover praten kan. Mijn Lilith, mijn gemankeerde zuster, mijn faraonische bruid. Ik hoorde bij haar en ik ben van haar losgescheurd om te kunnen worden wat ik wezen moest (...). Waarom was overspel onmogelijk? Omdat het (ik weet het niet anders te zeggen) de schepping zou verstoren. Ik schrok terug. Uit morele dressuur? Ja. Nee. Iets meer. Ik zou niet alleen Tinka kwetsen, maar "iets van God grieven".'

Maar de scheur blijft, want veel later in zijn dagboek doet hij de 'ontdekking dat ik

nog altijd de zuigkracht voel (bijna fysiek, in de lendenen) van het samenzijn met Cobie. Een zo diepgaande oerverbondenheid als van twee die uitgesplitst waren. *Adam dualis*. Nog steeds, Tinka ten spijt. Tegen mijn overtuiging in, tegen mijn geloof in.'

Het is opmerkelijk dat Barnard hier de gestalte van Lilith gebruikt als karakteristiek voor een niet geconsumeerde liefdesrelatie. Volgens oude joodse commentaren immers was deze apocriefe figuur de eerste vrouw van Adam en evenals hij geformeerd uit de aarde. Deze ontstaansgeschiedenis suggereert een gelijkwaardigheid die zonder tussenkomst van Eva wel eens tot een stoffelijke oerverbondenheid had kunnen leiden. Zij zijn - als tweelingen - van dezelfde makelij.

Het is fascinerend om te zien hoe Barnard zelfs in deze persoonlijke context een mythologische denktrant hanteert, waarbij de ratio van de logos het aflegt tegen het verhalende verband van de mythos. 'Ik zie trouwens niet in,' aldus Van der Graft in de verantwoording van zijn verzamelbundel 'Mythologisch' (1997), 'hoe men anders dan mythologisch zou kunnen spreken over de dingen die er wezenlijk toe doen. Ik althans kan dat niet.'³ Vanuit dit kader worden twee vrouwengestalten archetypisch van elkaar onderscheiden: Eva, de moeder van al het levende, en Lilith, de zuster, de 'faraonische bruid'. In het Genesisverhaal echter is - na een kort intermezzo - voor Lilith geen plaats meer: een blijvende verbintenis tussen haar en Adam zou een grief van de schepping zijn.

De hele bundel 'Lijfeigen', waarin Van der Graft liefdespoëzie samenbracht uit de periode 1942-2002, staat in het teken van dit spanningsveld: *Ik ben maar een beginneling, ik leef / in de vermindering der dagen / van alles wat ligt opgeslagen // in de herinnering aan wie / ik liefheb. Ik leef apocrief // maar ik heb lief.*

Ik geloof dat er bijna geen gedicht van Van der Graft te vinden is (ook al wordt dat, zoals hier, gerubriceerd onder de noemer 'liefdespoëzie') waarin een poëtische dimensie ontbreekt. Iemand die apocrief leeft immers, staat buiten de gezaghebbende canon van de werkelijkheid. Hij schuilt - als dichter - in zijn pseudoniem. Dat wist Lucebert al, de taalmagiër, die in zijn bundel 'Apocrief' (1952) de levenswijze van de dichter aan de kaak stelde: *als babies zijn de dichters niet genezen / van een eenzaam zoekend achterhoofd / velen hebben liefde uitgedoofd / om in duisternis haar licht te lezen* ('lente-suite voor lilith'). Ook dát is, volgens Lucebert, een grief tegen de schepping: het leven achterstellen bij de kunst.

Barnard spreekt in dit verband van de wezenlijke pseudonimiteit van de dichter, wiens ik-figuur immers nooit samenvalt met de burgerlijke identiteit van de auteur. Ook de Tinka in Van der Grafts poëzie is van wezenlijk andere snit dan de vrouw met wie Barnard tot aan haar dood in 1995 getrouwd was. Om beide domeinen te markeren - en ook wel uit piëteit - koos Barnard voor de schuilplaats van een pseudoniem. Niemand hoefde immers te weten, aldus de persoon in kwestie in Verzameld Vertoog, 'van wie de "windstille schouders" waren uit het gedicht "Koers naar Tinka", dat in 1946 met de bundel In Exilio onder de mensen kwam.' Bovendien wilde Barnard een strikte scheiding aanbrengen tussen het ambt van predikant en zijn poëtische werkzaamheden. Maar zelfs bij deze Adam dualis zitten dichter en dominee in één lijf. In een bewerkte versie van het gedicht 'Zelfgenoegzaam' schrijft Van der Graft:

*Ik droomde dat ik een vrouw was.
Ik droomde dat ik mij
vloeiend en vrij bewoog
zodat ik jou*

*pas toen ik niet meer droomde
naast mij vond, ongerijmd.
Ik speelde met water en bomen,
ik ging voorbij*

*aan al wat er gebeurde
buiten mijn paradijs.
Ik sliep als Adam voordat
jij viel uit mijn zij.*

Het lijkt wel alsof Barnard de ietwat geforceerde pseudonimiteit uit zijn beginperiode steeds minder nodig heeft. Deels is dat ongetwijfeld gevolg van het feit dat hij zich in 1978 bevrijdde van de last van het predikantschap, om - in eigen woorden - 'een antiklerikale kerkuil' te worden. Maar op het persoonlijke vlak is het overlijden van zijn vrouw doorslaggevend geweest. De dood verschuilt zich nu eenmaal niet achter een pseudoniem (al komt de ziekte van Alzheimer daar aanvankelijk dicht bij in de buurt). Niet voor niets wordt de dagboekselectie van 'Anno Domini' juist door deze twee gebeurtenissen gemarkeerd: '[Het] beslaat de vijftien jaar tussen mijn afscheid van het ambt en dat andere afscheid, dat tergend langgerekte afscheid. Want een heldere geest als de hare streeft lang tegen als de desintegratie dreigt.'

Ook Barnards eigen leeftijd brengt hem, zoals hij dat noemt, 'in de voorste gelederen': 'Ik ben oud, dat mag je wel zeggen als je over de tachtig bent. Dan kijk je terug, probeer je overzicht te krijgen. Ik heb gemerkt: de dingen die botsten, voegen zich samen (...). Ook de liefdes die ik heb beleefd, spelen weer op, inclusief de liefde die niet paste omdat ik getrouwd was. Het wonderlijke is dat die legale liefde en die onmogelijke liefde zich nu in mijn hoofd verbinden (...). Het verrassende was dat het toch geen afbreuk deed aan de gevoelens voor de vrouw die de moeder van mijn kinderen is geworden.' 4

Het intrigerende van de bundel 'Lijfeigen' is dat de dichter - in veel soberder taalgebruik dan voorheen - recht doet aan deze werkelijkheid, apocrief of niet. Zo ontstaat niet alleen een drieluik over en voor drie vrouwen, maar vooral een rite de passage langs de grote thema's uit zijn werk: *De liefde, de dood en de poëzie, / deze drie, // daar gaat het over, daarbuiten / is geen woord waar (...). / Maar // alles wat waard is om te blijven / staat boven aarde in taal halsreikend, // mijn liefde, mijn dode, mijn.*

De poëzie van Van der Graft (het joyeuze 'Guillaume' heeft hij inmiddels uit zijn auteursnaam geschrapt) had altijd al een sterk zintuiglijke component, waarbij de velden van taal en erotiek in elkaar overliefden. Op beide gebieden immers is de dichter een lijfeigene, zoals volmaakt verwoord wordt in de regel: *de zin rondt zich af in haar knie.*

Kennelijk vormen liefde en poëzie samen een mystiek lichaam, waarop de dood - in essentie - geen vat heeft. 'Dichten,' aldus Barnard in een toelichting op zijn poëtica,

'is niet "iets onder woorden brengen", maar woorden zo rangschikken dat uit hun samenkomst, de coïtale orgie van hun saamhorigheid, gevoelens ontstaan.' 5 Het is een bijna liturgische poëzie-opvatting, waarbij 'taal en toon en gebaar' - althans voor de duur van het gedicht - samenvallen. 'Ik kan niet niet-geloven,' zo verzucht Barnard regelmatig in Anno Domini, 'maar het is met mijn geloof maar immanent gerommel. Ik raak niet uit mijn eigen dampkring, ik draai rond in een baan om mijn eigen zwaartekracht. En dan helpt alleen de liturgie, dat geheel van taal en toon en gebaar. Mijn dampkring wordt diffuus van licht. Ik geloof niet, maar het geloof omringt mij en doordringt mij (...). En dat kan, omdat ik niet meer alleen ik ben, maar medelichaam. Deel van Corpus Christi.'. Geen dichter die dát niet ergens in een diep verborgen hoekje van zijn poëtica heeft staan: meer dan 'ik' willen zijn. In dit soort passages is Barnard op zijn best. Openhartig en met stilistische fijnzinnigheid weet hij de vreugde van de liturgie invoelbaar te maken, zodanig zelfs dat zijn stijve protestantse knieën ervan leren knielen. Daarom is het jammer dat Barnard zich in 'Anno Domini' zo vaak een miskend dichter toont, met alle litanieën (tegen wetenschap en literatuurkritiek) van dien. Zo'n gekwetst ego is strijdig met de vitaliteit van zijn eigen poëzie: *ik wist alleen maar: ik leef, / maar ik leef tegenin, / van het einde naar het begin, / alle woorden staan scheef / want alles rept zich cursief / terug naar Ik heb je lief.*

Aantekeningen:

1. Onder de titel 'Inwoning' opgenomen in de 'Verzamelde Gedichten' (Baarn, 1982, p. 173).

2. Tenzij anders vermeld, zijn alle poëziecitaten afkomstig uit 'Lijfeigen'. Voor veel van de daarin opgenomen eerdere gedichten geldt dat Van der Graft deze fors - en vrijwel altijd in gunstige zin - heeft bewerkt.

3. Al in 1950 verscheen van Guillaume van der Graft een dichtbundel onder de titel 'Mythologisch'. Kennelijk vond Van der Graft de daarin vervatte gedachtegang zo fundamenteel dat hij deze opnieuw gebruikte voor de nieuwe verzameleditie van zijn gedichten uit 1997.

4. Elma Drayer, 'Oude liefdes spelen weer op'. Interview met Willem Barnard. In: Trouw van 12 mei 2003

5. Willem Barnard & Hans Werkman, 'Klinker en Medeklinker'. In: Liter, nummer 13, juli 2000

uit: Roodkoper, 9e jaargang, nummer 4 – winter 2004